

ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЬСТВА

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ	4
ВСТУП	5
ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЬСТВА: СУТНІСТЬ І СКЛАДНИКИ	9
ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	25
ПРИКЛАДИ СИТУАЦІЙ, У ЯКИХ ПРОЯВЛЯЄТЬСЯ ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ	27
ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ ВЧИТЕЛЬСТВУ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	30
ГЛОСАРІЙ	32

СКОРОЧЕННЯ

ЗЗСО — заклади загальної середньої освіти

МОН — Міністерство освіти і науки України

НУШ — Нова українська школа

ОБСЕ — Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН — Організація Об'єднаних Націй

ЮНІСЕФ — Дитячий фонд ООН

ЮНФПА — Фонд ООН в галузі народонаселення

ВСТУП

Гендерна рівність є невіддільним складником гармонійного розвитку дитини в школі й комфортного робочого клімату для учительства. Однак, іноді вчителі та вчительки можуть транслювати стереотипи щодо того, як мають виглядати чи поводитися дівчата й хлопці, жінки й чоловіки. Наприклад, дослідження на базі Херсонського державного університету упродовж 2018—2019 рр.¹ показують значний відсоток гендерної стереотипізованості мислення учителів/-шок.

Гендерна нерівність продовжує існувати і в організаційній структурі школи. За даними Інституту освітньої аналітики², у 2019/2020 навчальному році педагогами в школах працювали всього 13% чоловіків, тобто спостерігається фемінізація зайнятості у сфері освіти. Низку педагогічних спеціалізацій сприймають, як не властиві чоловікам. Водночас типово чоловічими лишаються посади вчителя фізичної культури, трудового навчання й захисту України.

У сучасному шкільному середовищі надзвичайно важливо озвучувати цю проблему, пояснювати поняттєвий апарат, спростовувати маніпуляції, пов'язані з темою рівності в освіті. Освіта має фокусуватися на подоланні гендерних стереотипів вже у ранньому віці, покращувати обізнаність учительства, а також заохочувати дівчат та хлопців до обрання нестереотипних поглядів і рішень.

Загалом люди досі часто мають стереотипні погляди щодо ролі жінок і чоловіків у суспільстві. Наприклад, за результатами дослідження соціологічної групи «Рейтинг» (2021 р.)³, оцінюючи життя у сім'ї та парі, респонденти/-ки вважають приготування їжі (64%) та хатні справи (56%) жіночими обов'язками, 30—40% опитаних вказали паритетність і лише 3% вважають, що ці обов'язки є чоловічими.

¹ Джерело: <http://surl.li/ortnt>.

² Джерело: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/11/teaching-staff_2022.pdf.

³ Джерело: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/gendernye_rol_i_stereotipy.html.

Розповсюдженість стереотипних поглядів має різноманітні наслідки. Одним із них є недостатня представленість жінок на позиціях, що передбачають прийняття рішень. Наприклад, у Верховній Раді України лише 21% жінок⁴, тоді як частка жінок серед населення України до повномасштабного вторгнення складала 54%⁵.

Також маємо низьку включеність чоловіків у процес виховання дітей. За результатами опитування ЮНФПА (2023 р.)⁶, лише 20% опитаних (16% матерів та 25% татів) говорять про рівномірний розподіл обов'язків з виховання дітей. За приблизними підрахунками громадських організацій в Україні, орієнтовно 25 тис. татів, або ж 3-4% усіх татів, скористалися відпустками по догляду за дитиною⁷.

Наслідком також є високий рівень насильства за ознакою статі (гендерно зумовлене насильство). За результатами дослідження ОБСЄ (2019 р.)⁸, 67% жінок віком від 15 років зазнавали фізичного, психологічного чи сексуального насильства.

Щоб суспільство рухалося у напрямку рівних можливостей, саме вчительство має розуміти важливість гендерної рівності та транслювати ці ідеї новому поколінню.

Тема рівності в освіті — не нова для України. Для досягнення прогресу в забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах суспільства Україна приєдналася до основних міжнародних договорів у сфері гендерної рівності, зокрема:

- Пекінської декларації та Платформи дій⁹;
- Міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності¹⁰;
- Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок¹¹;
- Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська Конвенція)¹².

⁴ Джерело: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list.

⁵ Джерело: http://db.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2022/zb_nasel%20_2021.pdf.

⁶ Джерело: <https://cutt.ly/xwFM3DPt>.

⁷ Джерело: <https://bureau.in.ua/images/docs/State.pdf>.

⁸ Джерело: https://www.osce.org/files/f/documents/1/3/440312_o.pdf.

⁹ Джерело: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.

¹⁰ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#Text>.

¹¹ Джерело: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

¹² Джерело: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

В Україні також була ухвалена низка законів, стратегій, програм і планів дій, спрямованих на подолання гендерної нерівності, наприклад:

- Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.)¹³;
- Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.)¹⁴;
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.)¹⁵;
- Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та операційний план з її реалізації на 2022—2024 роки¹⁶;
- Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року¹⁷;
- Концепція комунікації у сфері гендерної рівності та план заходів з її реалізації¹⁸;
- Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року¹⁹.

Закон України «Про освіту» (2017 р.)²⁰ містить норму про обов'язковість здобуття учнівством та учительством гендерної компетентності — здатності усвідомлювати рівні права й можливості.

У межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності Кабінет Міністрів України визначив зобов'язання щодо запровадження антидискримінаційної експертизи освітнього контенту та проведення гендерного аудиту закладів освіти.

Антидискримінаційна експертиза навчальних матеріалів²¹, запроваджена

¹³ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15>.

¹⁴ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.

¹⁵ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

¹⁶ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>.

¹⁷ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>.

¹⁸ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-2023-%D1%80#Text>.

¹⁹ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text>.

²⁰ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

²¹ Джерело: <http://surl.li/osbnm>.

МОН у 2017 році, передбачає виявлення в освітньому контенті (тексти, ілюстрації тощо) проявів дискримінації у формі стереотипів, ксенофобії, ейджизму, андро- та етноцентризму, сексизму та надання рекомендації щодо їх усунення.

У 2022 році Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердив операційний план з її реалізації на 2022—2024 роки²².

Реалізація Стратегії сприятиме досягненню чотирьох стратегічних цілей:

- ✚ Комплексне впровадження принципів, політики й заходів щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, поваги до людської гідності та недискримінації у нормативно-правових документах у сфері освіти як одне з ключових питань фундаментальних прав і пріоритетів у контексті свроінтеграції.
- ✚ Посилення ролі закладів освіти у координації дій суб'єктів реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти, запобігання та протидії насильству й дискримінації та вдосконалення освітнього процесу на засадах рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, поваги до людської гідності, недискримінації, інклюзивності та протидії насильству, зокрема за ознакою статі.
- ✚ Посилення компетенції й можливості професійної спільноти фахівчинь і фахівців з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, розширення міжнародного співробітництва у напрямі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.
- ✚ Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидія будь-якій дискримінації, впровадження практик інклюзивності у сфері освіти як основи для подолання наслідків військових дій і післявоєнної відбудови України.

Недискримінація, рівність, дотримання прав людини — все це починається з освіти. Щоб школа стала комфортним гендерночутливим середовищем як для учительства, так і для учнівства, необхідно приділяти увагу забезпеченню гендерної рівності в освітньому процесі, а також просвіті з гендерних питань, фокусуючись на розвитку гендерної компетентності вчительства.

²²Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text>.

ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЬСТВА: СУТНІСТЬ І СКЛАДНИКИ

Відповідно до визначення компетентності в концепції Нової української школи (НУШ)²³, під **гендерною компетентністю** вчительства розуміємо динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність вчительства успішно провадити професійну діяльність, яка сприяє гендерній рівності.

Компоненти гендерної компетентності:

- ➔ **когнітивний (знання)** — знання законодавчих та нормативно-правових актів, які регулюють питання гендерної рівності в Україні, положень та сутності гендерного підходу в освіті, сучасних тенденцій та проблем гендерної рівності у суспільстві, форм і методів гендерного виховання, особливостей гендерної соціалізації, механізмів дії гендерних стереотипів;
- ➔ **операційний (уміння й навички)** — розпізнавання гендерних аспектів проблем, добирання відповідного гендерночутливого освітнього контенту, поширення гендерних знань шляхом використання адекватних методів, засобів тощо; організація уроків та проведення позакласних заходів на засадах гендерної рівності; поведінкові навички, спрямовані на утвердження ідеї гендерної рівності;
- ➔ **ціннісний (ставлення)** — особистісне ставлення до питання гендерної рівності, розуміння його важливості, а також до таких понять, як гендерна роль, гендерна ідентичність, гендерні стереотипи; визнання необхідності досягнення гендерної рівності в суспільстві.

²³ Джерело: <https://uied.org.ua/nova-ukrayinska-shkola-klyuchovi-kompetentnosti/>.

У діяльності вчительства гендерна компетентність проявляється у дев'яти основних складниках:

Складники	 знання	 уміння, навички	 ставлення
<p>1. Підтримка індивідуальності дитини — здатність сприймати унікальність дитини та сприяти її розвитку незалежно від поширених гендерних стереотипів</p>	<ul style="list-style-type: none"> розуміє гендерні аспекти соціалізації дітей різного віку розуміє причини виникнення стереотипів, їхній вплив на формування світогляду дітей 	<ul style="list-style-type: none"> уміє користуватися методами навчання, спрямованими на організацію освітнього процесу в закладах освіти без упереджень та стереотипів 	<ul style="list-style-type: none"> усвідомлює відмінності як норми співіснування людей усвідомлює важливість гендерної рівності усвідомлює власні гендерні стереотипи
<p>2. Використання гендерночутливої комунікації — здатність вчительства передавати інформацію вербально й невербально, у такий спосіб, що підтримує рівність</p>	<ul style="list-style-type: none"> знає правила утворення фемінітивів 	<ul style="list-style-type: none"> уміє створювати нові фемінітиви використовує фемінітиви в однаковій манері звертається до хлопців і дівчат використовує жести та пози, які створюють атмосферу поваги й довіри 	<ul style="list-style-type: none"> має неупереджене ставлення як до дітей, так і до дорослих вважає важливим вживання фемінітивів вважає неприйнятним використання висловлювань, що транслюють гендерні стереотипи
<p>3. Розробка та проведення гендерночутливих уроків — здатність добирати навчальний матеріал, вправи, завдання, що сприяють гендерній рівності та висвітлюють роль та внесок жінок у розвиток суспільства</p>	<ul style="list-style-type: none"> знає про можливі наявні гендерні стереотипи у підручниках і методичних матеріалах знає, як можна подолати можливі наявні гендерні стереотипи в освітньому контенті 	<ul style="list-style-type: none"> уміє добирати навчальний контент, який не містить гендерних стереотипів і висвітлює нестереотипні ролі жінок та чоловіків, а також демонструє внесок жінок у культуру, науку та історію 	<ul style="list-style-type: none"> чітко реагує і нейтралізує знайдені гендерні стереотипи у навчальному контенті формує нестереотипні уявлення учнівства про роль чоловіків і жінок у суспільному житті

Складники	 знання	 уміння, навички	 ставлення
<p>4. Розробка та проведення гендерночутливих поза-класних заходів — здатність добирати матеріали й організувати проведення гендерночутливих позакласних заходів</p>	<p> знає ознаки гендерночутливого заходу</p> <p> добирає матеріали для проведення гендерночутливих поза-класних заходів</p> <p> організує й проводить позакласні заходи для змішаних груп дівчат і хлопців</p> <p> формує навички безпечної взаємодії з інформаційно-комунікаційним середовищем, яке може містити контент сексуального або насильницького характеру, що може бути шкідливим</p>		
<p>5. Оцінювання та зворотний зв'язок без гендерних стереотипів — здатність до об'єктивного оцінювання навчальних досягнень учнівства без гендерних стереотипів</p>		<p> надає хлопцям і дівчатам однакові за складністю завдання</p> <p> надає однаковий обсяг часу хлопцям і дівчатам для розмірковування та відповіді</p> <p> проводить оцінювання навчальних досягнень учнівства без впливу гендерних стереотипів</p> <p> заохочує та карає учнівство за однакові вчинки незалежно від статі</p> <p> пояснює успіхи й невдачі учнівства без посилання на стать</p>	
<p>6. Розпізнавання гендерно зумовленого та домашнього насильства — здатність розпізнавати та реагувати на прояви гендерно зумовленого й домашнього насильства щодо учнів і учениць</p>	<p> знає форми та прояви насильства</p> <p> знає, як розпізнати за зовнішнім виглядом і поведінкою дитини ознаки гендерно зумовленого й домашнього насильства</p> <p> знає контакти служби у справах дітей та підрозділів Національної поліції, які займаються протидією насильству</p> <p> реагує на ознаки гендерно зумовленого й домашнього насильства щодо дитини</p> <p> проводить з батьківством роз'яснювальну роботу щодо неприпустимості гендерно зумовленого й домашнього насильства</p> <p> має нульову толерантність до насильства</p>		
<p>7. Розпізнавання булінгу — здатність запобігати проявам булінгу в учнівському середовищі та реагувати на них</p>		<p> знає можливі прояви булінгу в учнівському середовищі та його причини</p> <p> запобігає проявам булінгу й виявляє їх</p> <p> проводить профілактичні заходи щодо неприпустимості й викорінення булінгу</p> <p> проводить роз'яснювальну роботу з батьківством щодо запобігання й недопущення булінгу</p>	

Складники	 знання	 уміння, навички	 ставлення
<p>8. Підтримка кооперації й ненасильницького спілкування — здатність налагоджувати та підтримувати співпрацю й ненасильницьке спілкування між дітьми, зокрема між дівчатами та хлопцями</p>	<p> володіє концепцією ненасильницького спілкування</p> <p> підтримує й заохочує ненасильницьке спілкування серед дітей</p> <p> організовує навчання, підготовку та проведення позакласних заходів у змішаних групах із хлопців і дівчат</p> <p> розуміє важливість розвитку навичок кооперації між хлопцями й дівчатами</p>		
<p>9. Популяризація батьківства без гендерних стереотипів — здатність продемонструвати позитивний вплив батьківства без гендерних стереотипів на життя дітей</p>	<p> розуміє сутність батьківства без гендерних стереотипів</p> <p> вміє надати влучні приклади батьківства без гендерних стереотипів</p> <p> проводить роз'яснювальну роботу з батьками щодо необхідності виховання дітей на засадах рівності й без гендерних стереотипів</p> <p> вірить, що виховання без гендерних стереотипів — на користь дитині</p>		

Розглянемо детально кожен складник.

1. Підтримка індивідуальності дитини — здатність сприймати унікальність дитини та сприяти її розвитку незалежно від статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності та поширених гендерних стереотипів.

Вчителям/-кам важливо усвідомлювати той факт, що всі люди різні. Розуміння розмаїтості людського суспільства є базовою цінністю демократичного суспільства. Важливо зрозуміти особливості конкретної дитини — потреби, здібності, нахили — та допомагати їй побудувати власну траєкторію розвитку, а не підганяти під наявні стереотипи.

Крім того, потрібно звертати увагу на те, як стать дитини накладається на інші характеристики, як-от расова чи етнічна приналежність, інвалідність, сексуальна орієнтація, тип родини та її соціальний і майновий стан.

Для вчительства важливим є розуміння гендерних аспектів соціалізації дітей різного віку.

Також необхідно розрізняти причини виникнення гендерних стереотипів, природу їх впливу на формування світогляду дітей і молоді, необхідність відмови від них, оскільки це шкодить вільному розвитку дівчат і хлопців.

Вчительству важливо ідентифікувати й нейтралізувати власні стереотипи та будувати інклюзивний освітній процес, добирати методи та форми навчання без гендерних стереотипів.

2. Використання гендерночутливої комунікації — здатність вчительства передавати інформацію вербально й невербально, у такий спосіб, що підтримує рівність.

Використання гендерночутливої комунікації вважається необхідною умовою гендерної компетентності, оскільки полегшує здатність вчительства розуміти та задовольняти потреби кожної дитини й родини без транслювання гендерних стереотипів.

Традиційно в українській мові чоловічий рід використовували як загальний, тобто такий, що розповсюджується і на чоловіків, і на жінок. Наприклад, звертаючись до різностатевої аудиторії, вчителька або вчитель часто використовують форму «учень», маючи на увазі не тільки учнів, але й учениць. Тобто жінки й дівчата в мові часто існують «за замовчуванням», можна сказати, що вони є невидимими в мові. Мовна структура є відображенням нерівності, яка існує у суспільстві. Вона підкреслює другорядність жінки в суспільній свідомості. Тому для досягнення гендерної рівності важливо використовувати гендерночутливу комунікацію, зокрема вживати фемінітиви.

У нашій мові закріпилися назви професій у чоловічому роді. Це історично пов'язано з тим, що жінки тривалий час не були представлені в публічному просторі, тобто не займалися оплачуваною працею. Але наразі жінки активно працюють у всіх галузях економіки, а назви професій лишилися здебільшого в чоловічому роді, що знову ж таки робить жінку «невидимою» в мові.

Наразі нова редакція українського правопису (2019 р.) закріпила використання фемінітивів, але хоча у засобах масової інформації фемінітиви вживають на регулярній основі, пересічні українці та українки часто кажуть, що вони їм «ріжуть вуха».

Вчительству важливо популяризувати ідею вживання фемінітивів. Слід як використовувати поширені фемінітиви (вчителька, вихователька, художниця, співачка, медсестра, секретарка, прибиральниця), так і вміти створювати та застосовувати нові (менеджерка, пілотеса, соціологиня, депутатка, політикиня, поліціантка, міністерка) й бути прикладом для учнівства.

Ще однією ознакою гендерночутливої мови є відсутність у ній гендерних стереотипів і сексизму. Важливо уникати узагальнень на кшталт «усі жінки хочуть укласти шлюб» або «чоловіки краще розбираються в техніці», «усі хлопці — бешкетники». Говорячи про власний досвід, варто не узагальнювати, адже він не є репрезентативним. Також важливо давати оцінку конкретній поведінці дитини, а не особистості та ще й із прив'язкою до статі. Наприклад, якщо під час перерви сталася бійка між хлопцем і дівчиною, то варто негативно оцінити таку поведінку й наголосити на неприпустимості агресії та безперспективності вирішення конфліктів за допомогою сили й бійки. Не потрібно говорити: «Ти ж дівчинка, як ти могла вступити в бійку» або «Ти ж хлопець, хіба можна ображати дівчат».

Під час комунікації важливо звертати увагу на форму звернення до хлопців і дівчат. Пригадайте, як ви називаєте хлопців, а як — дівчат. Чи до всіх ви звертаєтесь на ім'я або на прізвище? Можливо, до дівчат у пестливій формі, а до хлопців — на прізвище? Важливо робити це однаково (на ім'я чи на прізвище) і так демонструвати їхню рівність. Такі речі мають значення і на підсвідомому рівні несуть інформацію учнівству щодо ставлення до дівчат і хлопців та очікувань від них.

Особливої уваги потребує спілкування з підлітками з різною гендерною ідентичністю. Краще запитати, як людина бажає, щоб до неї зверталися (вона/її, він/його чи вони/їх). Якщо ви помилилися під час звертання, не варто робити з цього трагедію, достатньо просто вибачитися. У будь-якому разі потрібно пам'ятати, що головне у спілкуванні — це повага до людини, незалежно від того, який займенник вона обирає щодо себе.

Окрім мови, важливо звернути увагу на пози й жести під час комунікації. Чи не містять вони агресії, зверхнього ставлення чи сексуального підтексту. Неприйнятним будуть: порушення особистих кордонів людини, коли ви підходите ближче, ніж на метр; нависання над людиною, яка сидить за столом/партою; стискання кулаків тощо. Під час спілкування варто використовувати відкриті пози й жести, демонструючи в такий спосіб, що ви нічого не приховуєте й готові до відкритого спілкування.

3. Розробка та проведення гендерночутливих уроків — здатність добирати навчальний матеріал, вправи, завдання, що сприяють гендерній рівності та висвітлюють роль та внесок жінок у розвиток суспільства.

Під час проведення уроків потрібно розуміти, що попри антидискримінаційну експертизу підручників, яку вже декілька років проводять під егідою МОН, в освітньому контенті поки можуть траплятися гендерні стереотипи — у підручниках, посібниках з розробками уроків (наприклад, «Основи здоров'я») чи навіть у програмах (наприклад, предмета «Технології» чи «Захист України»).

Часто гендерні стереотипи наявні в контенті початкової школи. Це може бути маркування дівчат рожевим кольором, а хлопців — блакитним. У задачах також бувають сюжети, де дівчата займаються певними видами діяльності (ліплять вареники, плетуть шкарпетки, прибирають у кімнаті тощо), а хлопці — іншими (ловлять рибу, досліджують природу, роблять щось з деревини тощо).

Тому вчительство має бути готовим до наявності гендерних стереотипів у навчальному контенті. Якщо трапляються стереотипи, потрібно звернути увагу на те, що це стереотип. Можна спитати, чи зустрічалися діти з протилежною ситуацією, або навести свої приклади. Важливо звертати увагу на те, що види діяльності не розподіляють на «жіночі» й «чоловічі», і діти можуть робити все разом. Так само варто пам'ятати про це під час добору завдань і прикладів.

Під час розробки уроків у пригоді вчительству може стати онлайн-ресурс Всеукраїнського конкурсу для вчительської спільноти «Кращий гендерночутливий STEM-урок», який проводять в Україні з 2018 року²⁴.

4. Розробка та проведення гендерночутливих позакласних заходів — здатність добирати матеріали й організувати проведення гендерночутливих позакласних заходів.

Позакласні заходи є важливим складником шкільного життя. Тому необхідно продумати концепцію позакласного заходу й протестувати її на наявність гендерних стереотипів.

Дайте відповіді на такі запитання:

- ➔ Чи будуть хлопці й дівчата однаковою мірою залучені до підготовки та проведення заходу?
- ➔ Чи не будуть закріплюватися стереотипні гендерні ролі під час заходу (жінка-берегиня, чоловік-захисник тощо)?

²⁴ Приклади інтегрованих гендерночутливих уроків/заходів переможців конкурсу та рекомендації зі створення гендерночутливих уроків можна переглянути за посиланням: <https://stem-lessons.info/>.

- ➔ Чи будуть дівчата й хлопці співпрацювати або/чи протиставлятися?
- ➔ Чи не будуть відчувати приниження хлопці або дівчата?

Звернемо увагу на два найпопулярніших свята, які мають гендерне забарвлення.

По-перше, це свято 8 березня. Часто воно перетворюється на свято весни та краси, тобто підкреслює стереотипне уявлення про жінок як «прикрасу в житті чоловіків» і втрачає свій первісний зміст — боротьбу жінок за свої права, досягнення рівності чоловіків і жінок. Тому добре під час такого заходу звернутися до історичної довідки щодо причин виникнення свята й показати внесок жінок у розвиток суспільства або окремих його сфер, зупинитися на досягненнях жіночого руху, проблемах, які досі існують в Україні.

Також важливо пам'ятати, що 1 жовтня — це не день хлопців, а День захисників і захисниць України, що наразі відображено й у назві свята. Варто підкреслити, що жінки разом з чоловіками сьогодні захищають Україну.

Зверніть увагу, хто саме на святах несе прапор. Він є символом державності. Можливість нести прапор свідчить про вищий статус. Довгі роки її мали лише чоловіки. Пропонують, аби прапор несли по черзі хлопець і дівчина.

Необхідно підкреслити факт неприпустимості проведення заходів окремо для дівчат і хлопців (наприклад, «Міс школа», «Містер школа» тощо), тому що вони закріплюють гендерні стереотипи.

Під час проведення позакласних заходів варто доводити учнівству шкідливість принизливого контенту сексуального або насильницького характеру, що наявний у соціальних мережах і засобах масової інформації. Наприклад, сексистська реклама принижує жінок і продукує гендерний стереотип, що жінка виступає не повноцінним суб'єктом, а об'єктом і «прикрасою».

5. Оцінювання та зворотний зв'язок без гендерних стереотипів — здатність до об'єктивного оцінювання навчальних досягнень учнівства без гендерних стереотипів.

Важливий аспект демонстрації гендерної рівності — це однаковий підхід до оцінювання навчальних досягнень хлопців і дівчат. Тут варто зазначити кілька

моментів: надання однакового часу на обмірковування та відповіді хлопцям і дівчатам, також однакової складності завдання (буває, що хлопцям дають складніші завдання творчого характеру, а дівчатам — завдання репродуктивного характеру чи навпаки залежно від предмета). Також учительство має однаково пояснювати успіхи й невдачі учнівства без наголосу на статі. У жодному разі не можна вживати фрази на кшталт «Марко — розумний хлопець, але непосидючий, тому отримав 10 балів, а Іванка дуже старанна й також отримала 10 балів». Ставлячи 10 балів, важливо підкреслити, що саме зробили добре, а чого бракувало. Наприклад, «Марко й Іванка отримали по 10 балів за диктант, тому що зробили по 2 орфографічні помилки».

Порушення поведінки на уроках і на перервах важливо пояснювати тільки відповідно до загальних поведінкових вимог до учнівства (трапляється по-благливе ставлення до хлопців, бо «вони ж хлопці, тому так шумлять і бігають!», і більш вимогливе до дівчат, бо «дівчата повинні бути спокійнішими, мають бути леді»).

6. Розпізнавання гендерно зумовленого й домашнього насильства — здатність розпізнавати та реагувати на прояви гендерно зумовленого й домашнього насильства щодо учнів і учениць.

Передусім учительство повинне мати нульову толерантність до будь-яких проявів насильства — як домашнього, так і насильства за ознакою статі. У жодному разі вчительство не може перекладати провину за насильство на постраждалу особу. Вчительству важливо бути обізнаним з основними формами насильства, його ознаками, алгоритмами дій у разі потрапляння дитини в ситуацію насильства.

Основні форми насильства:

- ➔ **фізичне** — ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці; ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані; заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;
- ➔ **сексуальне** — будь-які діяння сексуального характеру, вчинені щодо повнолітньої особи без її згоди або щодо дитини незалежно

від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені щодо дитини або в її присутності;

- **психологічне** — словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування; інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;
- **економічне** — умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборона працювати, примушування до праці, заборона навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Учителю/-ці важливо вміти розпізнавати, що дитина піддається домашньому насильству, за різними ознаками: пригнічений настрій, зовнішні ознаки насильства, неухважність на уроках, невиконання домашніх завдань і т.д. Потрібно в подібних випадках спеціально працювати з батьками та опікунами/-ками, доводити неприпустимість таких дій, радитися з психологами/-инями щодо допомоги дитині й батькам.

Якщо виникає підозра стосовно домашнього насильства або згадані ознаки є регулярно, потрібно повідомити службу у справах дітей для подальшої роботи з родиною і захистом дитини.

Якщо підозрюють скоєння сексуального насильства, важливо не розпитувати дитину детально про випадок сексуального насильства. Бажано, щоб дитина розказувала про всі подробиці насильства під час допиту в межах кримінального провадження.

Задля захисту прав дітей в Україні впроваджується модель «Барнахус» за підтримки ЮНІСЕФ та Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Важливим у цій моделі є комплексний міждисциплінарний підхід

до дотримання гарантій із захисту прав та інтересів дітей, які постраждали від кримінальних правопорушень або стали їх свідками, забезпечення належного реагування на випадки насильства та надання допомоги постраждалим дітям. Водночас важливо, що діяльність мультидисциплінарної команди в такій моделі ґрунтується на нормах чинного законодавства, складником якого є міжнародні стандарти у сфері правосуддя, дружнього до дитини, спрямовані на реалізацію принципу забезпечення інтересів дитини²⁵.

Якщо дитина повідомила інформацію про випадок насильства, потрібно її зафіксувати як слід і впродовж однієї доби повідомити про випадок насильства щодо дитини до:

- ✚ органів Національної поліції;
- ✚ служби у справах дітей.

7. Розпізнавання шкільного булінгу — здатність запобігати проявам булінгу в учнівському середовищі та реагувати на них.

Наразі питанням шкільного булінгу приділяють серйозну увагу на рівні держави. ВРУ прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р.²⁶, а МОН України видало Наказ «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 28.12.2019 р.²⁷

Згідно із зазначеним вище законом, шкільний булінг (цькування) — це діяння учасників/-ць освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників/-ць освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Вчитель/-ка має розуміти й відстежувати такі випадки, особливо ті, які виникають на ґрунті гендерних стереотипів. Наприклад, коли об'єктами булінгу стають хлопці, які демонструють фемінні моделі поведінки (носять довге

²⁵ Джерело: https://www.unicef.org/ukraine/media/20941/file/BARNAHUS_web.pdf.

²⁶ Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.

²⁷ Джерело: <http://surl.li/aqjsg>.

волосся, приділяють увагу зовнішності, відкрито демонструють свої емоції тощо).

Важливо проводити індивідуальну роботу з булерами/-ками із залученням психологічної служби й батьківства. Також необхідно добре знати підґрунтя, на якому виникає булінг, особливо сімейне становище таких дітей. Навіть якщо у класі не спостерігаються випадки булінгу, варто проводити профілактичну роботу, доводити дітям думку про загальну рівність у різноманітті.

8. Підтримка кооперації й ненасильницького спілкування — здатність налагоджувати та підтримувати співпрацю й ненасильницьке спілкування між дітьми, зокрема між дівчатами та хлопцями.

Вчительство має знати концепцію ненасильницького спілкування й пропагувати його серед дітей і молоді. Це сприятиме розвитку навичок кооперації й порозуміння.

Ненасильницьке спілкування — це метод комунікації, який базується на чотирьох компонентах спілкування без агресії і критики:

- 1) спостереження** без оцінок і суджень через факти — намагайтеся спостерігати нейтрально, без оцінювання;
- 2) почуття** — важливо розуміти і враховувати почуття — як власні, так і оточення;
- 3) потреби** — за кожною емоцією йде певна інформація про потреби; саме в потребах криється джерело та причини почуттів; коли потреби не задовольняються, виникає дискомфорт; почуття є результатом незадоволених потреб;
- 4) прохання** (звернення) не є вимогою.

Якщо людина думатиме винятково про свої почуття та потреби, у комунікації буде агресивний посыл. Якщо ж лише про почуття й потреби інших, то буде накопичуватися пасивна агресія. Людина триматиме всі емоції в собі.

Алгоритм ненасильницького спілкування: ваші почуття (я відчуваю) — факт (коли...) — потреба (для мене важливо) — потреби та почуття іншої людини — прохання або ефективний план дій.

Також для профілактики вчительство постійно організовує навчання й підготовку до проведення позакласних заходів у змішаних групах для розвитку навичок кооперації й порозуміння у хлопців і дівчат.

9. Популяризація батьківства без гендерних стереотипів — здатність продемонструвати позитивний вплив батьківства без гендерних стереотипів на життя дітей.

Гендерні стереотипи можуть проявлятися, наприклад, у різних гендерних ролях у сім'ї: чоловіки відповідають за забезпечення родини й мають вищий статус, тоді як жінки виконують обслуговувальну, доглядову працю. Також з того моменту, як батьки та опікуни/-ки дізнаються стать своєї дитини, вони формують очікування від неї й починають приймати рішення про те, як дитина має виглядати (рожевий одяг — для дівчат, блакитний — для хлопців) чи як поводитися (дівчина має бути слухняною, а хлопчик — активним). І ці рішення приймають на основі статі дитини. Наприклад, дітям дарують різні іграшки: ляльки — дівчатам, автівки — хлопцям; водять у різні гуртки: дівчат — на танці, хлопців — у спортивні секції тощо.

Сьогодні багато батьків скажуть, що вони не мають гендерних стереотипів і не проти того, щоб їхні сини й доньки займалися тим, чим вони хочуть. Проте їхня поведінка та приховані послання можуть не відповідати їхнім словам. Наприклад, батьки та опікуни/-ки можуть говорити, що вони не проти того, що їхні діти хочуть носити, але продовжують купувати переважно рожеві чи блакитні речі для дівчат і хлопців відповідно. Або що заохочують дітей займатися різними видами діяльності, але водночас більше хвалять своїх доньок, наприклад, за те, що вони гарно малюють, а синів — за те, що вправно лазять по деревах. Ба більше, багато батьків можуть хвалити дівчат за традиційно чоловічі заняття, як-от спорт чи конструктори, але можуть бути менш задоволені тим, що хлопці граються з ляльками чи танцюють.

Часто батьки навіть не усвідомлюють, що вони роблять. У багатьох випадках неявні повідомлення є потужнішими, ніж явні. Вони також можуть заплутати дитину і зробити гендерну соціалізацію дуже складною.

Батьківство без гендерних стереотипів, або ж гендернотрансформаційне батьківство, — це підхід до виховання, що має за основу гендерну рівність та інклюзивність, а також заохочує позитивну соціалізацію й подолання гендерних стереотипів.

Батьківство без гендерних стереотипів спрямоване на формування не-дискримінаційних гендерних норм серед батьків і опікунів/-ок та спонукання до самоосвіти щодо власних гендерних упереджень.

Батьки та опікуни/-ки, які практикують батьківство без гендерних стереотипів, також усвідомлюють різні зовнішні сили (як-от ЗМІ/соціальні мережі, соціальний тиск з боку однолітків та громади тощо), які впливають на гендерні норми дитини, і прагнуть підтримати дітей.

Батьки та опікуни/-ки визнають самостійність дитини й орієнтуються на її особливості, нахили, здібності тощо. Батьківство без гендерних стереотипів спрямоване на те, щоб усі діти та сім'ї мали високий рівень благополуччя, піклувалися та поважали один/одна одного/одну та своє оточення.

Основні шляхи гендерної соціалізації	Виховання дітей на основі гендерних стереотипів	Виховання дітей без гендерних стереотипів
<p>Активне навчання</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Говорити дітям, що робити чи не робити, виходячи зі стереотипного розуміння гендерних ролей. Наприклад, казати хлопцям, що вони не можуть плакати; змушувати дівчат (але не хлопців) виконувати домашні обов'язки з догляду та хатню роботу. ➔ Наполягати на слухняності та прийнятті того, що говорить авторитет, особливо до дівчат. 	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Слухати дітей з емпатією і розумінням. ➔ Бути чутливими до потреб дітей — оцінювати, наскільки їм комфортно у своїй гендерній ролі. ➔ Пропонувати різні можливості та підтримувати дитину у вивченні різних видів діяльності та ролей. ➔ Виховувати критичне мислення та активно боротися з гендерними упередженнями у дітей, ЗМІ, громаді та суспільстві. ➔ Хвалити дітей не лише за гендерно типову поведінку. ➔ Заохочувати дітей виходити із зони комфорту для задоволення своїх потреб.

Основні шляхи гендерної соціалізації	Виховання дітей на основі гендерних стереотипів	Виховання дітей без гендерних стереотипів
<p>Моделювання</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Неоплачуваною роботою з догляду за дітьми, домом, господарством займаються лише жінки (навіть коли ще мають і оплачувану роботу), тоді як чоловіки виконують тільки оплачувану роботу. ➔ Чоловіки не розділяють з жінками обов'язки по дому та догляду за дітьми. ➔ Чоловіки не займаються так званою жіночою діяльністю — граються з дітьми лише тоді, коли їм хочеться, не вміють виражати почуття, не виявляють емоцій до партнерки та/або дітей. 	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Партнери справедливо розділяють усі домашні обов'язки, а також обов'язки з виховання дітей. ➔ Чоловіки та жінки вільно виражають емоції, емпатію та співчуття. ➔ Підтримувати партнерів/-ок і дітей у здійсненні їхніх мрій з повагою і чуйністю.
<p>Слова, вчинки, поведінка, методи (навмисні чи ні)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Пропонувати дівчатам і хлопцям лише один тип іграшок, позначених, як «дівчачі» та «хлоп'ячі» (наприклад, ляльки, малюнки — для дівчат, а для хлопців — конструктори та машинки). ➔ Хвалити дівчат за те, що вони турботливі та піклуються про свій зовнішній вигляд. Хвалити хлопців за те, що вони розумні та сильні. ➔ Говорити дівчатам, що вони не повинні бути, наприклад, хірургинями, тому що вони занадто ніжні та чутливі. ➔ Грати в рухливі ігри тільки з хлопцями, тому що вони сильні, а дівчатам може бути боляче. ➔ Грубо жартувати про жінок, які не є «жіночними», і чоловіків, які не є «стійкими й сильними». 	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Розмовляти з дітьми та слухати дітей. ➔ Поважати вибір дитини щодо іграшок, ігор та професій незалежно від того, чи відповідають вони стереотипним гендерним ролям. ➔ Пропонувати дітям інші варіанти й заохочувати їх пробувати. ➔ Говорити дітям, що вони можуть робити свій вибір незалежно від того, що кажуть інші люди. ➔ Ставитися до всіх з повагою.

Основні шляхи гендерної соціалізації	Виховання дітей на основі гендерних стереотипів	Виховання дітей без гендерних стереотипів
<p>Гендерні практики вдома</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Шкідливі та стереотипні гендерні практики вдома (жінки — берегині та займаються хатніми справами й дітьми; чоловіки — приймають рішення і розпоряджаються грошима). ➔ Ставлення до партнера/-ки (передусім жінки) з вербальною, психологічною та фізичною агресією — гендерно зумовлене насильство. ➔ Надмірний контроль над членами сім'ї жіночої статі — обмеження їхньої мобільності, фінансового достатку тощо. ➔ Стигматизація менструації як «нечистоти» або «табу». ➔ Застосування жорсткої та каральної дисципліни, включаючи фізичні покарання, особливо щодо хлопців. ➔ Соромлення хлопця за прояви емоцій чи зацікавленість у заняттях, які традиційно маркуються як жіночі (ігри в ляльок, кухарство). 	<ul style="list-style-type: none"> ➔ Суперечки та конфлікти вирішуються мирно та конструктивно. ➔ У сім'ї панує взаємна повага. ➔ Дітям дозволяється висловлювати свою думку та робити вибір відповідно до їхнього віку та інтересів. ➔ Немає покарань, лише логічні наслідки зробленого вибору, і ці правила поширюються на всіх членів сім'ї (наприклад, якщо правила сім'ї порушуються, кожен/кожна має нести за це відповідальність). ➔ У сім'ї немає «заборонених» тем, сім'ї говорять про кожне важливе питання, а діти отримують інформацію та підтримку, що відповідають їхньому віку.

Вчителі/-ки, які перебувають у постійному контакті з батьками та опікунами/-ками, мають потенціал стати провідниками батьківства без гендерних стереотипів.

Для цього передусім потрібно усвідомлювати, що гендерні стереотипи обмежують розвиток дітей і що їх потрібно подолати.

Під час спілкування з батьками та опікунами/-ками вчителі/-ки у коректній не нав'язливій манері надають влучні приклади батьківства без гендерних стереотипів і спонукають до використання таких підходів у повсякденному житті.

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Рамка гендерної компетентності має підтримуватися на різних рівнях системи управління освітою: Міністерства освіти і науки України, обласних департаментів науки і освіти, відділів освіти органів місцевого самоврядування, на рівні управління окремими ЗЗСО.

Закладання підвалин гендерної компетентності вчительства має розпочинатися ще на етапі професійної орієнтації молоді, коли дівчат і хлопців рівною мірою заохочують до вчительської кар'єри, що надалі сприятиме створенню гендерного паритету в системі освіти, де наразі спостерігається фемінізація: за даними Інституту освітньої аналітики²⁸, кількість чоловіків серед педагогічного складу ЗЗСО у 2021/22 р. складала 7,6%, а жінок — 92,4%.

Гендерна компетентність має наскрізно проходити через навчальні програми підготовки за напрямом «Педагогіка» у системі професійної та вищої освіти.

Варто зазначити, що гендерна компетентність не формується миттєво і не існує у вакуумі. Для її формування потрібна практика. Так само важливо мати підтримку на системному рівні та ресурси. Водночас здобувачі/-ки освіти повинні знати свої права на доступ до освіти та справедливе ставлення до них незалежно від їхньої статі.

Гендерна компетентність також має підтримуватися на рівні державної політики у сфері освіти. Як вже зазначалося, в Україні в грудні 2022 р. була затверджена Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 р., що дає зелене світло розвитку гендерної компетентності вчительства. Організаційно-нормативна структура закладів освіти має закріплювати ідеї гендерної рівності у стратегіях, цінностях, місії, внутрішніх регламентах, політиках, етичних кодексах тощо. Гендерна компетентність повинна бути включена до посадових інструкцій, адже саме цей документ регламентує діяльність вчителів і вчительок та визначає їхні основні функції і компетентності.

²⁸ Джерело: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/11/teaching-staff_2022.pdf.

Розвиток гендерної компетентності має бути доданий не лише у програми професійної підготовки вчительства, а й у програми підвищення кваліфікації. І добре було б відвести певний фіксований відсоток у годинах підвищення кваліфікації саме на це (як, наприклад, відводять 10% на розвиток інклюзивної компетентності). Наразі розширили коло суб'єктів підвищення кваліфікації, зокрема ними можуть виступати громадські організації, які спеціалізуються на питаннях гендерної рівності.

Процес атестації вчительства та присудження категорій має враховувати наявність гендерної компетентності.

Гендерна компетентність повинна просуватися в межах діяльності професійних об'єднань вчительства на кшталт Асоціації вчителів іноземної мови, Асоціації вчителів і викладачів української мови тощо. Її мають додавати в етичні кодекси таких об'єднань, у перелік нормативно-правових актів, які вважаються важливими для вчительства цього профілю. Під час проведення різноманітних конкурсів «Вчитель року» слід враховувати гендерну компетентність учасників і учасниць.

Підтримка гендерної компетентності вчительства

Вибір кар'єри	Педагогічна освіта	Гендерна компетентність включиться в етичні кодекси професійних об'єднань вчительства, їй приділяється увага у межах конкурсів «Вчитель року»	Гендерна компетентність включена до посадових інструкцій вчительства ЗЗСО	Гендерна рівність знаходить відображення в організаційно-нормативній структурі закладів освіти (стратегія, місія, цінності, внутрішній регламент, етичний кодекс тощо)
Жінок/дівчат та чоловіків/хлопців заохочують обирати вчительську професію	Гендерна компетентність додається до навчальних програм у закладах професійної і вищої освіти педагогічного спрямування	Програми підвищення кваліфікації вчительства містять рамку гендерної компетентності	Процес атестації вчительства та присудження категорій враховує наявність гендерної компетентності	Державна політика у сфері освіти сприяє гендерній рівності
Сфера освіти		Ринок праці		

ПРИКЛАДИ СИТУАЦІЙ, У ЯКИХ ПРОЯВЛЯЄТЬСЯ ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ

Гендерна компетентність освітян може проявлятися на різних етапах їхньої діяльності та в різних формах. Для чіткішого практичного розуміння проявів гендерної компетентності пропонуємо розглянути це на прикладах відповідно до її складників.

Складники гендерної компетентності	Приклади ситуацій, у яких проявляється цей складник
1. Підтримка індивідуальності дитини	<p>Учениця 5 класу бажає відвідувати урок з футболу замість уроку з хореографії. Усіх учнів та учениць попередньо розподілили за принципом приналежності до жіночої та чоловічої статі. Офіційно не заборонено змінювати учнів у цих групах, важливо звертати увагу на кількість учнів у кожній групі.</p> <p>Порада. Підтримати бажання дівчини, запитати хлопців, чи є охочі займатися хореографією, можливо, хтось відвідує танцювальні гуртки поза школою. У цілому важливо такі розподіли проводити не за принципом статі, а за вподобаннями й бажанням дітей.</p>
2. Використання гендерночутливої комунікації	<p>Деякі колеги в школі не сприймають і не використовують фемінітиви у своєму мовленні, називаючи це зайвим нововведенням, перенавантаженням мови, немелодійністю звучання слів «членкиня», «міністерка», «фізикиня» тощо.</p> <p>Порада. Поділитися з колегами інформацією про те, що загальна кількість фемінітивів в «Історичному словнику фемінітивів української мови» складає близько 8 000 слів, а деякі форми слів дуже часто використовують навіть ті, хто не сприймає нові форми фемінітивів. Наприклад, абсолютно прийнятним для слуху є звернення «вчителько». Фемінітиви для типово жіночих професій, як-от прибиральниця, секретарка, вчителька, медсестра, співачка, — досить поширені й не викликають заперечення. А от професії, де жінки не були представлені історично, як-от депутатка, менеджерка, міністерка, амбасадорка, можуть для деякого звучати незвично. Це певною мірою стереотипне сприйняття, яке є суб'єктивним і не може транслюватися на учнів та учениць.</p> <p>Важливо знати, що на сьогодні новий український правопис передбачає використання фемінітивів. Це додаткова можливість візуалізації жіночої постаті в суспільстві.</p>

Складники гендерної компетентності	Приклади ситуацій, у яких проявляється цей складник
<p>3. Розробка та проведення гендерночутливих уроків</p>	<p>На уроках фізики під час підготовки до проєктного завдання учням і ученицям запропонували написати доповіді про відомих фізиків. У поданому переліку вчених, на жаль, немає жіночих прізвищ. Аргументація: такої інформації немає в програмі та навчальних матеріалах.</p> <p>Порада. Можна запропонувати учнівству провести дослідницьку мініроботу з пошуку інформації про відомих фізикинь історії й сучасності.</p>
<p>4. Розробка та проведення гендерночутливих позакласних заходів</p>	<p>У школі планують проведення конкурсу «Міс і Містер школи» з низкою окремих завдань для хлопців і дівчат, наприклад, «Хто найкраща господиня», «Хто найсильніший хлопець школи». Помітно, що діти ставляться до такого заходу по-різному. Хтось бажає взяти участь, хтось відмовляється.</p> <p>Порада. Бажано уникати будь-яких позакласних заходів, які роблять додаткові акценти на розподіл учнівства за статтю. Замість «Міс і Містер школи» можна провести загальношкільний захід «Наше талановите учнівство» тощо.</p>
<p>5. Оцінювання та зворотний зв'язок без гендерних стереотипів</p>	<p>До класного керівника/-ці звернулися батьки учениці, якій ставлять нижчий бал із малювання, тому що «вона — дівчина й має малювати охайніше, ніж хлопці».</p> <p>Порада. Важливо вислухати й зрозуміти позицію дівчини й аргументи колеги. На сьогодні всі критерії оцінювання не мають залежати від статі учнівства. Якщо за такі самі малюнки хлопці отримують вищий бал, ніж дівчата, то це є утиском і не допустимо в школі.</p>
<p>6. Розпізнавання гендерно зумовленого й домашнього насильства</p>	<p>Учителька стала помічати, що вже протягом місяця один з учнів часто має пригнічений настрій, а впродовж останнього тижня в нього з'явилися синці.</p> <p>Порада. Спочатку варто поговорити з учнем. Ви можете сказати, що бачите пригнічений настрій і синці, і запитати, чи все гаразд. Важливо підкреслити, що ви хочете йому допомогти й що ви розумієте, що синці можуть бути різного походження. У будь-якому разі ніхто не має права чинити насильство щодо іншої людини, хто б це не був і в якому стані не перебував би.</p> <p>Якщо хлопцю комфортніше поговорити з кимось анонімно, то можна запропонувати йому зателефонувати за коротким телефонним номером 15-47. Це цілодобова та безплатна «гаряча лінія», де надають консультації з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству щодо дітей. Записати цей номер на аркуші й дати учню.</p> <p>По психологічну допомогу можна також звернутися за номерами 0 800 500 335 та 116 123. Це національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації «Ла Страда — Україна».</p> <p>Якщо з розмови з учнем стало зрозуміло, що в сім'ї відбувається насильство, потрібно поспілкуватися з батьками, проінформувати їх про кримінальну відповідальність за скоєння насильства, скерувати батьків до шкільного психолога або надати контакти гарячих ліній.</p> <p>Якщо ознаки насильства в учня будуть зберігатися — необхідно проінформувати керівництво ЗЗСО і звернутися до соціальних служб, передусім до Служби у справах дітей.</p>

Складники гендерної компетентності	Приклади ситуацій, у яких проявляється цей складник
7. Розпізнавання булінгу	<p>Учениця 9 класу полюбляє короткі стрижки й не користується косметикою, у її одязі переважає спортивний стиль. За це дівчата з класу не рідко над нею насміхаються і кажуть, що вона схожа на хлопця.</p> <p>Порада. Провести позакласний захід для всього класу, на якому розповісти про поняття власних кордонів, індивідуальність у виборі стилю і відсутність будь-яких гендерних стереотипів і поділів на «жіноче» й «чоловіче» у вбранні та зовнішності.</p>
8. Підтримка кооперації й ненасильницького спілкування	<p>Учитель/-ка спостерігає діалог між учнем і ученицею:</p> <p>— Та коли ти вже навчишся закривати за собою двері?! У тебе голова на плечах для чого?!</p> <p>— А ти коли навчишся розмовляти нормально? Я ж дівчина!</p> <p>— Ну то й що? Тепер тобі все можна?</p> <p>Порада. Поспілкуватися з дітьми, пояснивши, що коли вони чинять емоційно чи імпульсивно, це може породжувати образливу, а іноді й «насильницьку» комунікацію. Часто діти звертаються до гендерної приналежності у конфлікті як до аргументу. Але в цій ситуації ані стать дівчини, ані стать хлопця не відіграють ніякої ролі. І до цього не можна апелювати. Така поведінка провокує сварку й не веде до конструктивного діалогу.</p>
9. Популяризація батьківства без гендерних стереотипів	<p>Вчитель/-ка відвідує дитину вдома й бачить, що жінка нещодавно повернулася з роботи, вона починає готувати їжу й виправдовуватися, що працює медичною сестрою, підробляє після роботи наданням медичних послуг вдома й не встигає якісно виконувати хатню роботу та займатися з дитиною. У цей час чоловік сидить на дивані з телефоном і не демонструє жодного бажання долучитися до приготування їжі або занять з дитиною, яка ходить біля матері.</p> <p>Порада. Висловити співчуття жінці щодо перевантаженості та наголосити обом батькам, що у сучасному світі все частіше чоловіки беруть рівну участь у вихованні дітей та веденні домашнього господарства. Це позитивно впливає на дітей, робить щасливішими жінок та приносить користь самим чоловікам: покращує їхні емоційні зв'язки з родиною і знижує ризик серцево-судинних захворювань, які призводять до ранньої смерті.</p>

ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Актуальність гендерних трансформацій в Україні зумовлена як її внутрішніми потребами, так і міжнародними зобов'язаннями держави. Освітня система також потребує впровадження гендерного підходу, бо виконує надзвичайно важливі для суспільства функції: інформаційно-просвітницьку та навчально-виховну. А це означає, що саме на педагогічних працівників і працівниць покладається відповідальність за формування в молодого покоління нового погляду на сучасне життя і взаємини між дівчатами та хлопцями, жінками та чоловіками.

Для формування та розвитку гендерної компетентності рекомендуємо:

- Ретельно обирати в навчальних закладах різних рівнів акредитації з підготовки та підвищення кваліфікації вчительства освітні програми без гендерної упередженості. Програми мають бути зорієнтовані на формування та затвердження практик рівних можливостей, що не залежать від статевої належності, сприяють самореалізації особистості в усіх сферах життєдіяльності та враховують індивідуальні особливості в організації навчальних занять.
- Розвивати співпрацю з жіночими, феміністичними та іншими правозахисними громадськими організаціями, гендерними експертами та експертками для інтеграції гендерного підходу в освітній процес. Залучати експертну спільноту до проведення експертизи освітнього контенту у закладах освіти всіх рівнів.
- Розвивати співпрацю з міжнародними фондами та програмами в Україні, що дасть можливість брати участь в розробці соціальних/гендерних проєктів, спрямованих на розвиток соціальної інфраструктури, дівочого/жіночого активізму, сприяння справедливому розподілу домашніх обов'язків між жінками та чоловіками, підтримці жінок з дітьми, залученню татів до виховання дітей, а також підтримці груп населення, що опинилися у складних життєвих обставинах.

- Брати участь в інформаційно-просвітницьких заходах з гендерної тематики, які організують різноманітні українські жіночі та феміністичні громадські організації, інформацію про діяльність яких можна знайти в інтернеті та соцмережах. Це допоможе усвідомити вплив гендерних відносин на особисте та професійне життя й навчитися інтегрувати гендерні знання у викладання шкільних предметів.
- Брати участь в інформаційно-просвітницьких кампаніях місцевого й регіонального рівнів щодо боротьби з гендерними стереотипами, гендерно зумовленим і домашнім насильством та дискримінаційними соціокультурними нормами, а також залучати до участі батьків, дітей та молодь.
- Вивчати й використовувати в професійній діяльності наявні нормативно-правові документи гендерного спрямування, які є базою для впровадження комплексного гендерного підходу в усі сфери життєдіяльності українського суспільства, зокрема в освітню галузь.
- Підвищувати поінформованість здобувачів і здобувачок освіти та їхніх батьків про зміст нормативно-правових актів гендерного спрямування. Це дасть можливість орієнтуватися у проблемах суспільно-політичного життя в країні та світі, робити свідомий вибір та приймати індивідуальні й колективні рішення на правових засадах, використовувати способи діяльності та моделі поведінки, що відповідають чинному міжнародному та національному законодавству.
- Ініціювати створення гендерних центрів та центрів недискримінаційної освіти в закладах освіти. Метою створення подібних структур є надання методичної та практичної підтримки вчительському колективу та школярству щодо впровадження в освітній процес комплексного гендерного підходу та ідей гендерної рівності.
- Застосовувати в особистому житті та професійній діяльності гендерно-чутливу комунікацію, що базується на принципах невикористання мови ворожнечі, стереотипних чи сексистських висловлювань та вживанні фемінітивів.
- Пам'ятати, що гендерна рівність є фундаментальним правом та необхідною умовою досягнення цілей зростання, соціальної єдності та демократії. А формування й розвиток гендерної компетентності вчительства є запорукою демократичного європейського майбутнього України.

ГЛОСАРІЙ

Агендери — це люди, які відчують, що не мають гендерної ідентичності.

Батьківство без гендерних стереотипів, або гендернотрансформаційне батьківство, — це підхід до виховання, що має за основу гендерну рівність та інклюзивність, а також заохочує позитивну соціалізацію й подолання гендерних стереотипів.

Батьківські партнерства — це домовленості щодо того, як виховувати дитину, цінностей, стилю виховання; як партнери будуть розвиватися у своїх батьківських ролях і підтримувати один/одна одного/одну; як розподіляти домашні обов'язки тощо.

Бісексуали — це люди, які відчують сексуальний та/або романтичний потяг і до чоловіків, і до жінок незалежно від їхньої власної статі.

Булінг — навмисне цькування й ображення людини або групи людей.

Віктімблеймінг — це звинувачення постраждалої/постраждалого в тому, що вони самі викликали, спровокували чи заохотили вчинене над ними насильство.

Гендер — очікування суспільства щодо того, що означає бути жінкою й чоловіком (фемінність і маскулінність). Тобто це зовнішній вигляд, ролі, поведінка, діяльність, які певне суспільство вважає прийнятними для жінок і чоловіків.

Гендерквіри — це люди, які не відчують себе ані чоловіком, ані жінкою, а радше чимось «посередині» чи й за межами цих визначень.

Гендерна дискримінація (дискримінація за ознакою статі, сексизм) — ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій законом.

Гендерна ідентичність — внутрішнє відчуття, що означає бути чоловіком, жінкою, ні тим, ні іншим або комбінацією обох (цисгендерна, трансгендерна, агендерна, небінарна тощо). Вона може проявлятися в гендерному вираженні, тобто через зовнішній вигляд або дії людини (одяг, манери, стиль спілкування, інтереси тощо).

Гендерна рівність — рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Гендерна роль — це вид соціальної ролі: набір норм, очікуваної поведінки, діяльності, характерних рис, що приписуються як притаманні чоловікам і жінкам.

Гендерна сегрегація — нерівномірний розподіл чоловіків і жінок за професіями та видами діяльності в економіці, за якого в окремих професіях чи видах економічної діяльності переважають чоловіки або жінки.

Гендерна соціалізація — це процес засвоєння людиною суспільно та культурно визначених норм щодо того, якими повинні бути хлопці та дівчата, чоловіки та жінки, чим мають займатися, які їхні соціальні ролі та можливості в житті.

Гендерний мейнстрімінг (комплексний гендерний підхід) — розробка стратегій подолання нерівності за ознакою статі та впровадження політики рівних прав та можливостей на всіх рівнях та у будь-яких сферах життєдіяльності суспільства.

Гендерні стереотипи — традиційні уявлення про гендерні ролі та обмеження щодо виховання та норм поведінки людей залежно від їхньої статі.

Гендерне вираження — демонстрація гендерної ідентичності за допомогою зовнішнього вигляду або дій людини: шляхом вибору одягу, аксесуарів, манери, стилю спілкування, поведінки в соціумі, інтересів тощо.

Гендерно зумовлене насильство (насильство за ознакою статі) — діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної

статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій у публічному або приватному житті.

Гендернонейтральні — це люди, які не відчують себе ані чоловіками, ані жінками.

Гендернонеконформні — це люди, які виражають свою гендерну ідентичність у спосіб, відмінний від очікуваного від них. Вони не дотримуються традиційних гендерних норм.

Гендернофлюїдні — це люди, чия гендерна ідентичність змінюється з часом.

Гендерночутливий освітній простір — простір, влаштований з урахуванням та за принципами комплексного гендерного підходу, в якому відбувається освітній процес, вільний від гендерної дискримінації та стереотипів.

Гендерночутливий урок — форма освітньої комунікації, що має на меті формування особистості, здатної бачити, відчувати прояви гендерної нерівності та дискримінації, визнавати їх наявність на всіх рівнях та у всіх сферах життєдіяльності суспільства, враховувати ці аспекти у практичному житті.

Гетеросексуали — це люди, які відчують сексуальний та/або романтичний потяг до людей протилежної статі.

Гомосексуали (геї та лесбійки) — це люди, які відчують сексуальний та/або романтичний потяг до людей своєї статі.

Гомофобія — ірраціональний страх і ненависть до тих, хто відчуває сексуальний та/або романтичний потяг до людей власної статі.

Державна гендерна політика (політика забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків) — система дій державного рівня, що має на меті встановлення дійсної рівності жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Дискримінація — ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімей-

ного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі.

Домашнє насильство — протиправні дія або бездіяльність (а також погрози їх вчинення) у формі фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства, що вчиняються у визначеному колі осіб незалежно від місця їх проживання.

Інтерсекс-особа — це людина, яка народилася зі статевими ознаками (статеві органи, статеві залози, хромосоми), які не відповідають типовим бінарним уявленням про чоловічі чи жіночі тіла. Це є варіантом біологічної норми.

Камінг-аут — це публічне розголошення інформації про свою сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність.

Культура згоди — це коли стосунки мають бути засновані на взаємному дозволі та повазі до партнера/партнерки і здоровому розумінні безпеки й відповідальності. Культура згоди унормовує прохання та абсолютну повагу до будь-якої відповіді (особливо, коли ця відповідь «ні»).

ЛГБТІК+ — це скорочення на позначення лесбійок, геїв, бісексуальних людей, трансгендерних людей, інтерсекс-людей та квір. «Плюс» у цій аббревіатурі означає, що спектр сексуальності та ідентичності постійно розширюється.

Маскулінність — сукупність фізичних, психічних та поведінкових властивостей, які традиційно вважаються притаманними чоловікам.

Мізогінія — ненависть, зневага, огида, упередженість щодо жінок.

Небінарна особа — людина, чия гендерна ідентичність є комбінацією або виходить за межі гендерної бінарності жіночої та чоловічої статі.

Позитивна гендерна соціалізація — процес, який має на меті навчити дітей позитивних гендерних ролей, звільнивши їх від шкідливих стереотипів та сприяючи розвитку свідомості про рівність. Позитивна гендерна соціалізація акцентує на тому, що кожна людина має право на вибір та вільну самоідентифікацію в межах своєї гендерної ідентичності.

Позитивні дії — спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України.

Сексистська реклама (дискримінаційна) — це реклама, що за ознакою статі принижує гідність людей, яких зображує, чи споживачів реклами; транслює стереотипні уявлення про інтелектуальні, фізичні, соціальні чи іншого роду переваги однієї статі над іншою; тиражує стереотипні ролі, що обмежують свободу життєвого вибору людини; використовує людину як сексуальний об'єкт з метою привернення уваги споживачів чи демонструє фізичне насильство представників однієї статі над іншою²⁹.

Сексуальна орієнтація — це сексуальний та/або романтичний потяг до людини певної статі (гетеросексуальність, гомосексуальність, бісексуальність, пансексуальність, асексуальність тощо).

Сексуальне здоров'я — стан фізичного, емоційного, психічного та соціального благополуччя щодо сексуальності; це не просто відсутність хвороби, дисфункції чи вади. Сексуальне здоров'я вимагає позитивного підходу до сексуальності та сексуальних стосунків, а також можливості отримання приємного та безпечного сексуального досвіду без примусу, дискримінації та насильства.

Сексуальні домагання — дії сексуального характеру, виражені словесно (прохання про сексуальні послуги, погрози, залякування, непристойні коментарі) або фізично (доторкання, поплескування, поцілунки, жести), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування.

Скляна стеля — невидимі й формально не означені бар'єри, що існують у суспільстві й не дають жінкам просуватися кар'єрними сходами, мати доступ до ресурсів та рівня прийняття рішень.

Соціалізація — процес входження індивіда в суспільство, який включає засвоєння системи знань, норм, правил поведінки, цінностей та переконань, що дає змогу функціонувати в його межах.

²⁹ Джерело: <https://consumerhm.gov.ua/3419-shcho-take-seksistska-reklama-ta-yak-jiji-identifikuvati>.

Соціальна ізоляція — соціальне явище, за якого відбувається усунення індивіда або соціальної групи від інших індивідів або соціальних груп в результаті припинення або різкого скорочення соціальних контактів і взаємодій.

Соціокультурні норми — сукупність цінностей, переконань, звичаїв і правил, що сформувалися в суспільстві, які диктують певні способи поведінки й спілкування одне з одним.

Стать — біологічні чи фізіологічні характеристики людини, як-от репродуктивні органи, набір хромосом тощо (жіноча стать, чоловіча стать, інтерсекс-особи).

Токсична маскуліність — сукупність соціально-регресивних чоловічих рис, які сприяють домінуванню, знеціненню жінок, гомофобії та безпричинному насильству.

Трансгендер — людина, чия гендерна ідентичність не збігається з їхньою біологічною статтю та чиє гендерне вираження не відповідає суспільним нормам щодо їхньої статі.

Фемінізм — теорія політичної, економічної, соціальної рівності статей та практика її впровадження.

Фемінітиви — іменники жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, які називають жінок за різними характеристиками: родинними зв'язками, національністю, професією, посадою тощо.

Фемінність — сукупність фізичних, психічних та поведінкових властивостей, які традиційно вважаються притаманними жінкам.

Фемінізація — зростання чисельності й ролі жінок в окремій сфері суспільства, професії, організації тощо.

Цисгендер — людина, чия гендерна ідентичність збігається з їхньою біологічною статтю та чиє гендерне вираження відповідає суспільним нормам щодо їхньої статі.

Посібник був створений ГО «Центр гендерної культури» з у співпраці з ЮНІСЕФ та за фінансової підтримки уряду Іспанії у 2024 році.

Над посібником працювали:

Чернецька Тетяна, віцепредседка ГО «Центр гендерної культури»

Губіна Світлана, гендерна експертка ГО «Центр гендерної культури»

Дрожжина Тетяна, гендерна експертка ГО «Центр гендерної культури»

Дьоміна Юліана, гендерна експертка «Центр гендерної культури»

Середа Наталія, асистентка проєкту ГО «Центр гендерної культури»

Гриценко Тетяна, спеціалістка з питань гендерної рівності ЮНІСЕФ

Скорик Олеся, редакторка

Чорна Марія, дизайнерка ГО «Центр гендерної культури»

ЮНІСЕФ — дитячий фонд і спеціалізована структура ООН, діяльність якої зосереджена на захисті прав та інтересів дітей у всьому. Фонд заснований у 1946 році. Сьогодні діяльність ЮНІСЕФ охоплює 190 країн і території для підтримки найуразливіших дітей та молоді, які найбільше потребують допомоги. В Україні представництво ЮНІСЕФ працює з 1997 року.

Вебсайт ЮНІСЕФ: <https://www.unicef.org/ukraine/>
<https://spilnoteka.org/>

Громадська організація «Центр гендерної культури» є одним із лідерів руху за гендерну рівність в Україні. Ми проводимо адвокаційні кампанії. Організуємо освітні заходи. Продукуємо креативні рішення. Все для того, щоб українське суспільство дотримувалося принципу рівних прав і можливостей кожної людини незалежно від статі та інших ознак, і стало вільним від гендерно зумовленого насильства та дискримінації.

Вебсайт: <https://genderculturecentre.org/>

Думки, висловлені в матеріалі, є позицією авторок і не обов'язково відображають політики та погляди ЮНІСЕФ.

ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЬСТВА

